

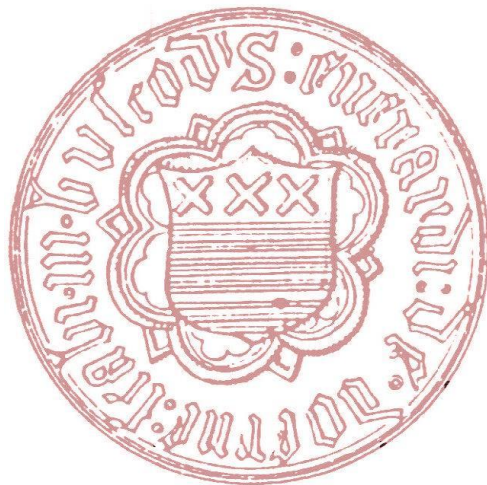
deurnese historische reeks
Kleine Serie 4

ton spamer

DE BOTTEL IN DEURNE

EEN EEUWENOUDE TERREIN GEEFT ZIJN GEHEIMEN PRIJS

*een historisch/geografische en
toponymische studie*



deurne 2012

durninum - fonds voor cultuurhistorische publicaties
architectuur - historie - landschap - populatie - religie - toponymie

Eerder verschenen in de Deurnese Historische Reeks:

1. A.P.G. Spamer, Deurne en de Peel in Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C. Het Maas-Aa-gebied van Grave tot Roggel op grond van plaats- en waternamen. 32 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
2. A.P.G. Spamer, Toponiemen rond de Peel in de Brons- en IJzertijd, ca. 2000 v.C.- ca. 450 n.C. Bijna 700 plaatsen waternamen uit Noord-Brabant en Limburg met meer dan 2000 verwijzingen. 26 pag. Deurne, 1998. (Uitverkocht)
3. Pieter Koolen, „die bedroefde plagen.. Deurne tijdens de Belgische Opstand 1830-1839. 78 pag. Deurne, 2002.
4. Ton Spamer, Vaste grond onder de voeten. Archeologische vondsten ca. 500 v.C. – ca. 1200 n.C. Deurne, 2004. 48 pag.
5. Ton Spamer, Waan of werkelijkheid. Willibrord en Bonifatius. Echternach, Deurne en Dokkum. 28 pag. Deurne, 2004.
6. Ton Spamer, Een heden zonder verleden heeft geen toekomst. Bescherming en revitalisatie van de restanten van het Deurnes verleden. (In voorber.)
7. Ton Spamer, Eessens Put en de Kaweise Loop. De noordgrens van de heerlijkheid Deurne. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2009
8. Ton Spamer, Een karretje op den zandweg reed.... Deurnese toponiemen uit de periode 721-1900. Deurne, 2010. 484 pag.
9. Ton Spamer, Historisch-geografische atlas van Deurne, deel 1. (In voorber.)
10. Zuidoost-Brabants Glossarium. De achtergrond van de toponiemen vanuit de literatuur. Deurne, 2013.

In de Kleine Serie:

1. Ton Spamer, Veldheuvel te Deurne. Het goed Stakenborch - Ten Eijnde en de Derpse Hoeve. Een historisch/ geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
2. Ton Spamer, Mond < Man; Hel < Hel. Het Hellegat in Deurne en de oorsprong van de naam Helmond. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
3. Leensel - de moeder van Liessel. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2012.

Over de auteur.

Ton Spamer studeerde geschiedenis in Utrecht en doceerde dit vak aan het Peelland-College te Deurne. Daarnaast was hij vice-voorzitter van de Culturele Raad Deurne, voorzitter van de Openbare Bibliotheek, lid van het hoofdbestuur van de Provinciale Bibliotheek-Centrale, de Provinciale Bibliotheekcommissie en een aantal landelijke besturen en ministeriële commissies.

Hij publiceerde onder andere over Deurne in de Brons- en IJzertijd, de Willibrordusparochie in Deurne van 700-1800, over Deurnese toponiemen 721-1900 en in Duitsland over het laat-middeleeuwse kleinstedelijk patriciaat. Hij geeft cursussen en lezingen, vertaalt Duitse kunstcatalogi en vakliteratuur en vervaardigde examenmateriaal o.a. over historiografie, Nietzsche en La Belle Époque. Ook schreef hij jarenlang een cultuurhistorische column in Omologie. Sinds 1979 is hij recensent voor Duitstalige vakliteratuur op het terrein van geschiedenis en kunst. Publicaties over het vroeg-middeleeuwse Deurne en tot op heden voortlevend heidendom zijn in voorbereiding. Oprichter/redacteur van “Durninum”, fonds voor cultuurhistorische publicaties over Deurne.

© Niets uit deze uitgave mag worden gekopieerd, gescand of hoe dan ook overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de auteur (a.spamer@spamer-dewit.nl), tenzij voor eigen gebruik. Opname van de gehele of gedeeltelijke inhoud in gegevensverzamelingen, databestanden, encyclopedieën en op internet is absoluut uitgesloten.

Inleiding

De opgravingen op De Bottel in Deurne in het voorjaar van 2006 vonden min of meer bij toeval plaats. Als de gemeente niet zo'n behoefte had gehad aan bedrijventerreinen zou er nooit een spa in de grond zijn gestoken. Eerste proefboringen toonden aan dat in de grond wel degelijk sporen van het verleden aanwezig waren. De daarna gegraven proefsleuven deden op een rijke oogst hopen. De uiteindelijke vlakdekkende opgraving overtrof alle verwachtingen. Zo heel vreemd was dat overigens niet, want De Bottel behoorde met zijn bolle akker en eeuwenoude bewoning tot de archeologische terreinen met een hoge verwachtingsindex.¹

Er bleek sprake te zijn van een doorlopend bewoningspatroon vanaf de IJzertijd (ca. 800-500 v.C.) tot en met de Late Middeleeuwen (1200-1500)². Dat De Bottel daarna ook bewoond was wisten we al uit de bestaande schriftelijke bronnen. Pas met de huidige industrialisering van het terrein is daaraan een eind gekomen.

De Bottel behoort tot de oudste bewoningskernen van Deurne. Alleen van het Goor in de Walsberg kennen we een oudere vermelding, namelijk uit 1212³. De oudst bekende vermelding van De Bottel stamt uit 1246, toen keizerin Maria van Brabant haar deel van De Bottel aan haar klooster Binderen schonk.

Zowel archeologie als archiefstukken leveren 'harde' bewijzen. Weliswaar kunnen documenten vervalst zijn, maar dat kunnen we alleen maar zeker weten als we ook over het onvervalste gegeven beschikken en dan zijn we toch weer terug bij het deugdelijke bewijs.

Voor vele onderzoekers houdt het 'harde' bewijsmateriaal daarmee op. Men is nog niet erg geneigd om de naamgeving en de achtergrond daarvan als bruikbaar historisch bronmateriaal te beschouwen. Op de buitengewoon boeiende en leerzame website van Archis, het geautomatiseerde archeologische informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, werden vroeger naast het opgravingsmateriaal wel de dendrochronologie (ouderdomsbepaling van gebruikte boomstammen), de paleogeografie (beschrijving van het oude landschap), de 14C-methode (ouderdomsbepaling van o.a. botten), de luminiscentiedatering (ouderdomsbepaling van o.a. aardewerk) en de archeobotanie en -zoölogie (onderzoek van vroegere planten- en diersoorten) als mogelijkheid tot datering genoemd, maar werd over de toponymie (de wetenschap van de betekenis van toponiemen, veldnamen) in alle talen gezwegen.⁴ Op de huidige website staat alleen maar: *"De verwachtingen op de (Archeologische Waarden-)kaart zijn tot stand gekomen op grond van gegevens over de ondergrond, het gedrag van mensen in het verleden en het voorkomen van bekende archeologische vindplaatsen"*. Dat er ook toponymische studies uit het heden zijn die een voorspellende waarde voor archeologisch onderzoek kunnen hebben blijkt niet uit deze tekst. Onderzoek van de herkomst van de naam 'Bottel' wijst echter uit dat hiermee heel wat informatie te verkrijgen valt.

Ook de geomorfologische situatie kan ons veel vertellen. De aard van de bodem, de grondsoort en het gebruik daarvan dat vroeger mogelijk was, leveren waardevolle historische informatie. Oude kaarten en documenten maken soms de reconstructie van het oude landschap mogelijk, waardoor verdwenen waterlopen en heuvels tot leven worden gewekt. Oude toponiemen bewaren vaak aanwijzingen omtrent bebossing of ontginning.

In Deurne mogen we ons daarnaast gelukkig prijzen met een overvloed aan geschreven documentatiemateriaal. Belastingregisters, schepenprotocollen, testamenten, vonnissen enzovoort kunnen talloze aanwijzingen bevatten omtrent de ligging, de hoedanigheden, de kwaliteit en de geschiedenis van een bepaald perceel. In dit kader neemt De Bottel als oude en belangrijke bewoningsplaats een prominente plaats in.

In deze publicatie zullen we na een eerste kennismaking met De Bottel als landschappelijk verschijnsel eerst de herkomst van de naam Bottel onderzoeken en daaruit een conclusie trekken. Vergelijking met vestigingen elders uit IJzertijd en Gallo-Romeinse Tijd zal een helder licht werpen op wat de archeologische vondsten uit die periode op De Bottel boven water hebben gebracht. Tenslotte wordt de komst van de Franken besproken en de situatie in de Vroege Middeleeuwen.

1. De dekzandrug van de beide Bottels.

De Bottel is een kleine van ouds bewoonde dekzandrug ten zuidwesten van de oude bewoningskern van Deurne. Al in 1387 is er naast het goed Bottel van 1246 ook sprake van een hoeve de Kleine Bottel. De naam Grote Bottel duikt voor het eerst in 1583 op als naam voor het grootste van de 2 bewoningscomplexen. We kennen in Deurne ook het goed Bruggen, later uiteengevallen in Groot- en Klein Bruggen. Naast het dorp Meijel, mogelijk voortgekomen uit een hoeve en later gehucht Meijel, lag er op de grens met Deurne het goed Luttel (of Klein-) Meijel, waarvan de naam al in 1367 voorkomt.⁵ En ook buiten Deurne komt deze naamsplitsing veelvuldig voor. De vraag is nu of er oorspronkelijk sprake was van één Bottelhoeve, die op een gegeven moment gesplitst werd. Het is tenslotte ook mogelijk dat de Kleine Bottel afzonderlijk werd gesticht en zijn naam ontleende aan de grotere hoeve die er toevalligerwijze naast lag.

Op de oudste wetenschappelijk vervaardigde kaart, de Militair-Topografische Kaart van 1838, lijken de Grote en de Kleine Bottel landschappelijk één geheel te vormen, slechts van elkaar gescheiden door enkele paden. Ook de Geologische Kaart van Nederland toont één Bottelcomplex. Het enige verschil tussen de Grote en de Kleine Bottel is daar, dat de dekzandlaag op de eerste dikker is dan 2 m. en op de laatste minder dan 2 m.

Volgens de Topografische Kaart van 1892 lag er behalve de spoorlijn echter ook een stukje woeste grond of heide tussen de westelijke uiteinden van beide Bottels. Daardoor werden overigens alleen de akkers van elkaar gescheiden en niet de woongedeelten. Dat laatste is wel het geval op de Topografische kaart van 1918, waar het perceel heide zich in oostelijke richting wat heeft uitgebreid.

Juist deze laatste ontwikkeling wijst erop dat de kaart van 1838 waarschijnlijk de oorspronkelijke situatie weergeeft, met de Bottel als één samenhangend geheel. De percelen die tegen het einde van de 19^e eeuw aan de verwildering werden prijsgegeven lagen in een depressie -in 1955 was het hoogteverschil nog 2,50 tot 4 meter- en waren kennelijk de minst interessante. In een vroegere periode, waarin alle bewerkbare grond belangrijk was, waren ze wel in gebruik.



Dat is niet onbelangrijk. Een afzonderlijke stichting van de Kleine Bottel kan plaatsgevonden hebben rond de eerste vermelding, dus rond 1385. Als de beide Bottels echter ooit één geheel vormden moet de afsplitsing van een gedeelte ervan aanmerkelijk vroeger plaatsgevonden hebben. De Grote Bottel kwam in 1246 in handen van het klooster Binderen in Helmond. Daarvan kennen we de bezitsgeschiedenis tamelijk goed. Het feit dat de Kleine Bottel in tegenstelling tot de Grote Bottel nooit in enig verband met Binderen wordt genoemd alsmede het ontbreken van enige cijnsverplichting aan Binderen betekent, dat een eventuele afsplitsing vóór 1246 moet hebben plaatsgevonden. Daarmee wordt de ouderdom van de Kleine Bottel met zo'n anderhalve eeuw verlengd.

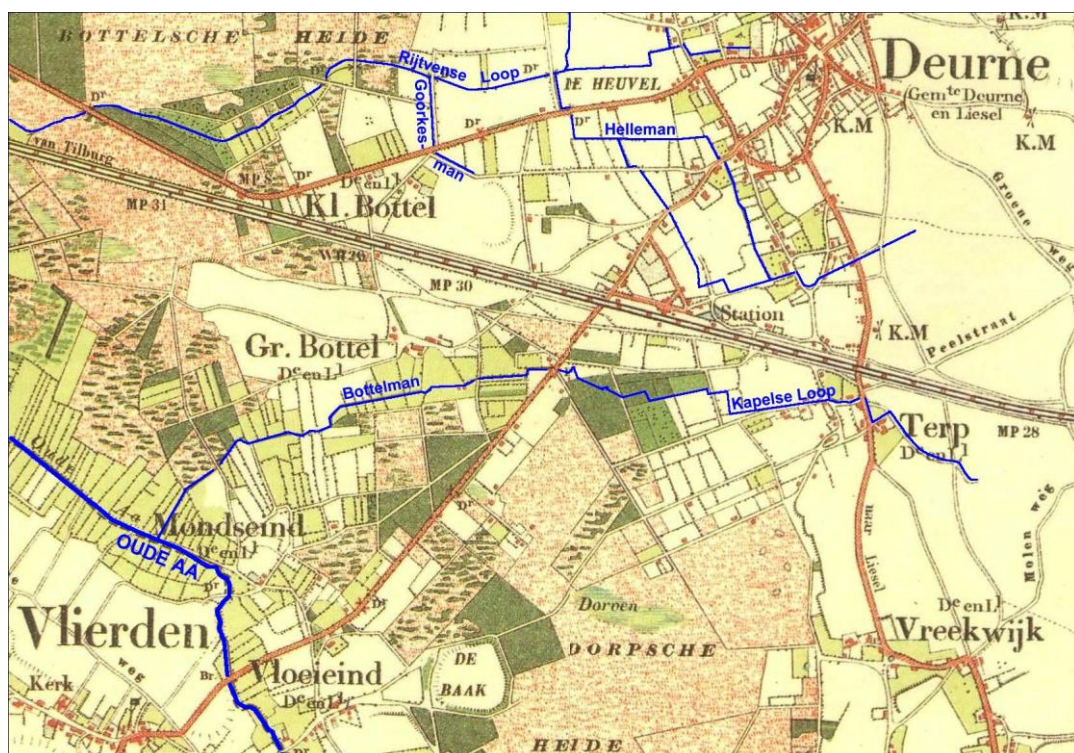
De Grote en de Kleine Bottel vormen dus samen één dekzandrug. Het dekzand is tijdens de laatste ijstijd door de wind als een metersdikke laag afgezet. Toen het klimaat vochtiger werd ontstonden er bossen. Afgestorven plantenmateriaal werd afgebroken tot humus. De bovenste grondlaag werd daardoor steeds donkerder van kleur. In de loop van de tijd kwam een natuurlijk verzuringsproces op gang, waardoor een deel van de humus oplosbaar werd en met het regenwater de grond inspoelde. Daardoor spoelden ook alle ijzer- en aluminiumdeeltjes mee naar beneden. Wat overbleef was een kleurloze onvruchtbare laag. Deze askleurige laag wordt de

Afb. 1 Esdek (enkeerdgrond) op bruine bosgrond (moderpodzol).

uitspoelingslaag genoemd en heet met een Russisch woord de podzollaag. (Russisch *pod* = "lijkend op"; *zola* = "as"). De humuszuren en ijzer- en aluminiumverbindingen zijn op enige diepte neergeslagen waardoor daar een diepbruine humeuze laag is ontstaan: de inspoelingslaag. Om deze reden worden de Bottels tot de podzolbodems gerekend.

Het wat lemige zand met op enige diepte de humusrijke inspoelingslaag kon in principe goed bruikbaar worden gemaakt voor landbouw. De Kleine Bottel had een veldpodzolbodem, waarmee wordt bedoeld dat het een wat hooggelegen schraal terrein is geweest met een relatief hoge waterstand, mogelijk veroorzaakt door keileem in de ondergrond. De meeste podzolgronden in Nederland behoren tot dit type. De wat hogere Grote Bottel is een bospodzolgrond, van nature wat rijker aan mineralen. Op beide Bottelterreinen is in de loop der eeuwen door het opbrengen van heideplaggen, vermengd met mest uit de potstallen, een plaggendeek (esdek) van vele tientallen centimeters ontstaan. Omdat op de Grote Bottel deze humeuze laag meer dan 50 cm. dik is spreken we hier van een zwarte enkeerdgrond, waarbij -enk- verwijst naar het gebruik als akkerland en -eerd- op de aard en de kleur van de deklaag. Deze cultuurlaag, ontstaan door menselijke activiteit, maakte de grond geschikt voor landbouw. Door het eeuwenlange opbrengen van mest en plaggen -mogelijk al vanaf de 13e eeuw- zijn de akkers aanmerkelijk hoger geworden. We spreken tegenwoordig dan ook wel van bolle akkers. De mineralen in de Bottelbodem zijn nog zichtbaar in de prachtige roestvlekken die op de aanwezigheid van ijzer duiden, geen ongewoon verschijnsel in Zuidoost-Brabant.

De menselijke activiteit die leidde tot vruchtbaarmaking van de grond moet al vroeg begonnen zijn, want de bewoningsresten die bij de opgravingen gevonden werden gaan terug tot in de prehistorie. Het nabije grafveld in de huidige St. Jozefparochie wijst door zijn omvang op redelijk intensieve bewoning in de late Brons- en Vroege IJzertijd.



Afb. 2. De Bottel op een dekzandrug tussen twee beeksystemen op de Topografische Kaart van 1892, met de waternamen van 1879.

Voor bewoning is de nabijheid van water een voorwaarde. De Grote Bottel werd aan zijn zuidrand begrensd door een beekdal. Van de hier gelopen hebbende beek de Bottelman is nog steeds een smal restant over. (Zie afb. 2) De oorsprong van die beek, in 1879 de Bottelse- of Kapelse Loop genoemd, lag oostelijk van de weg van Deurne naar Liessel. Kennelijk werd hierdoor Peelwater afgevoerd naar de Oude of Vlierdense Aa, die op zijn beurt bij de Molenhof uitwaterde in de Kromme Aa of Kawei-

se Loop. De beekdalgronden strekten zich uit van de Grote Bottel tot aan huidige Hogezijdeweg aan de noordrand van Vlieden.

De Kleine Bottel had aan zijn noordoostelijke kant een beekje dat de Goorkesman heette, welke naam door het element -goor- op zich al op een moerassige situatie wijst. Dit beekje waterde via de Rijtsvense Loop ook op de Oude Aa uit.

Zo was aan alle bewoningsvoorwaarden van de volle en late middeleeuwen voldaan: een hooggelegen grond waarop men droog kon wonen, goede akkergrond, beemden voor hooi en gras op de hellingen van het beekdal en tenslotte de beek zelf.

2. Herkomst en betekenis van de naam Bottel.

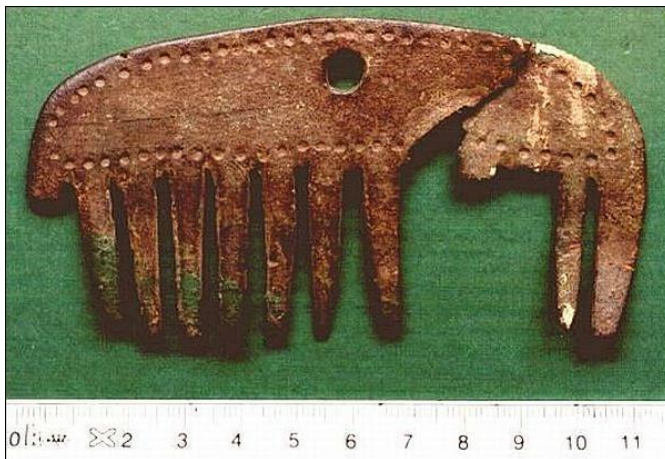
A.

Het toponiem *Bottel* en soortgenoten daarvan zijn in Nederland niet dik gezaaid. De grote Duitse etymoloog Adolf Bach kende in Nederland eigenlijk maar één voorbeeld: *Budel*, ontstaan uit *Budilio*. Het is volgens hem ontstaan uit het oudgermaans *bothla*, *buthla* en betekende oorspronkelijk een hoeve met erf, een huis, een woning. In eerste instantie wijst het op een nieuw aangelegde hoeve met het bewerkte landbezit dat erbij hoort.⁶ In de jong-prehistorische toponymie is bij de vorming van nederzettingenamen al vroeg differentiatie opgetreden. In het gebied tussen de Somme in Frankrijk en de Aller/Weser in Duitsland worden nederzettingenamen meestal van waternamen afgeleid, met behulp van het suffix⁷ -io- (= Germaans -ja-) of een suffixcombinatie -inio- of -akio- (= Germaans -inja- of -akja-).⁸ *Budilio* stamt volgens Bach dus uit een oud-Germaanse naamgevingsperiode en zou genoemd zijn naar een waterloop.

Jan ter Laak, de in 2006 veel te vroeg overleden kenner van de etymologische achtergrond van Nederlandse toponiemen, kon ook alleen maar verwijzen naar de Brabantse plaatsnaam *Budel* en naar het Sallandse *Boetele*. Dit laatste vond hij echter een twijfelachtig geval gezien een vermelding als *Boetlo* in 1379, hetgeen op een herkomst als lo-naam zou kunnen wijzen. Het achtervoegsel -io- in *Budilio* kan volgens hem daarentegen opgevat worden als een zg. 'verzamel-achtervoegsel' wat tot een betekenis -verzameling van gebouwen- zou kunnen leiden.

"De oudste vermeldingen van *Budel* (779 [kopie eind 12^e eeuw]: *Budilio*; 844 [kopie eind 12^e eeuw]: *Bodilio*) zouden kunnen worden geïnterpreteerd als een afleiding van *budil* / *bodil* in de zin van -woning, gebouw-. Gezien het verwante Oudsaksische *bodal* -grondbezit- en Oudfriese *bodel* -vermogen, roerende goederen, erfenis- (beide uit Protogermaans **bôdila*) zou men dus bij *Budilio*, *Bodilio* ook kunnen denken aan een betekenis -verzameld (of geërfd?) grondbezit- of iets van dien aard".⁹

Kluge ziet ook verband met het Middelhoogduitse *buode*, Middelnederduits *bode*, Middelnederlands *boede*, Litauws *bùtas* en Nieuwzeeds *bod*, alle met de betekenis -hut, woning-, en ook met het Oudse *both* -hut-.¹⁰

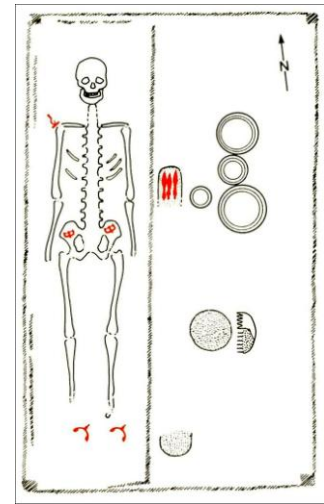


Een vergelijking valt daarnaast te maken met een Duitse groep plaatsnamen die eindigen op *büttel*. Deze liggen vooral ten noorden en noordoosten van Braunschweig. Daarmee raken we aan een intrigerende archeologische vondst. Rond 1996 vond Ivo van der Heijden uit Deurne op een terrein aan de oostzijde van de Kerkeindseweg en net ten zuiden van de Bakelse Aa, het terrein "Het Burgske" waar in de 14^e eeuw het eerste versterkte huis van de heren van Deurne zou verrijzen, een

Afb. 3. De kam van de Kerkeindseweg.

bronzen kam van ca. 11 cm. lang en 6 cm. hoog. De Bronstijdeskundige James Butler van de Groninger universiteit schatte de ouderdom op rond het begin van de middeleeuwen. Vergelijkbare kammen uit Nederland zijn niet bekend. Wel komen ze voor bij de Elbgermanen, zoals afb. 4 laat zien. In een graf uit ca. 450 net ten oosten van de Elbe werd een nog iets grotere bronzen kam aangetroffen van hetzelfde model, kennelijk kostbaar genoeg om als grafgift te dienen samen met een paar sporen, wat eetgerei en enkele schalen.¹¹

Natuurlijk kan uit de toevallige vondst van één enkele kam in Deurne geen conclusie worden getrokken met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis. Zo'n los voorwerp kan op alle mogelijke manieren hier terecht gekomen zijn. Maar opmerkelijk is wel dat de afstand tussen het gebied van de -büttel-dorpen ten noordoosten van Braunschweig en de regio van de Elbgermanen waar de bronzen kammen van dit type voorkwamen hemelsbreed maar enkele tientallen kilometers is. (Zie afb. 5)



Afb. 4. Het graf met de Elbe-kam.



Afb. 5. Het -büttelgebied t.o.v. het Elbgermaanse gebied.

Het Duitse taalonderzoek leidt *büttel* van het Noordsaksische *bodal* af, wat -huis en hof- betekent.¹² Enkele Engelse plaatsnamen die eindigen op *bottle* hebben dezelfde oorsprong. In de meeste gevallen zijn *büttel* en *bottle* daarbij gekoppeld aan een voorafgaande persoonsnaam, zoals in *Algesbüttel*, voortgekomen uit 1022 *Aldagesbutil*, de woonplaats van een Aldegisel. Hier valt op dat deze toch ver oostelijk gelegen woonplaats genoemd is naar iemand met een naam die we later in het westen tegenkomen. De Duitse taalonderzoeker Heinrich Wesche (1971) situeert de stichting van deze -büttel-dorpen in de 5^e of 6^e eeuw.¹³

Samenvattend beschikken we dus over
1. een oud-Germaans stamwoord *bothla/buthla*, voorkomend als Oudsaksisch *bodal* en Oudengels *botl-bold*, Fries *bo(e)del-budel-boel-bold*, Nederlands en Nederlands *bo(e)del-bud(d)el-boel*,

2. een oud-Germaans woord *buode* en
3. een Keltisch woord *both*, met als algemene betekenis -hut/huis/hof/hoeve- met omringend grondbezit.¹⁴

B.

Daar andere verklaringen niet voorkomen mogen we aannemen dat de Deurnese *Bottel* als grondbetekenis het woord *bodal/boedel* heeft, waarmee een huis of hoeve (en later ook de inrichting daarvan) werd bedoeld. De overeenkomst met de Brabantse plaatsnaam Budel en de ouderdom daarvan doet vermoeden, dat ook de Bottel zijn naam heeft gekregen in de tijd dat de Franken zich hier vestigden, d.w.z. in de 7^e eeuw of iets eerder.

Dat past uitstekend in de naamgeving van de directe omgeving. Deurne en Vlierden komen in de schenkingsacte van Herelaef uit 721 voor als *Durninum* en *Fleodrodum*, duidelijk te herkennen als Frankische vestigingsnamen.¹⁵ Volgens Gysseling vormt de naam *Durninum* een 3^e naamval meervoud van de naam *Durni(ni)*-, te verklaren als -bij de doornstruiken-. Vlierden valt via *Fleodrodum* te herleiden tot -bij de vlierstruiken-.

C.

Er is de laatste jaren een stevige discussie gaande over de vraag of er in Zuidoost-Nederland wel ooit Kelten hebben gewoond.¹⁶ De toenemende vondsten van Keltische grafgraven worden door de een toegeschreven aan de aanwezigheid van Kelten en door de ander aan ruilhandel en huwelijksgraven. Ook over de aanwezigheid van Keltische plaatsnamen is men verdeeld. Sommigen kennen er maar twee: Novio Magus: Nijmegen, (novio = nieuw, magus = vlakte) en Carvion: het dorpje Herwen tussen Nijmegen en Doetinchem.¹⁷ Toorians kent er veel meer.¹⁸ In België twijfelt men niet aan de Keltische aanwezigheid.

In maart 2005 zijn er 17 Keltische munten gevonden in het plaatsje Echt (Limburg). De munten stammen uit 50-20 voor Christus. Het gaat om zilveren munten, vermengd met koper en goud. In oktober 2008 werd een groep van 39 gouden en 70 zilveren Keltische munten gevonden in de Maas-trichtse wijk Amby. De zilveren munten behoren tot de groep van de Rijnlandse 'regenboogshoteltjes'. Kenmerkend is het schotelvormige profiel met specifieke afbeeldingen, zoals een driebeen. De gouden munten worden toegeschreven aan de stam van de Eburonen. In de afgelopen decennia zijn er in Zuid- en Midden-Nederland regelmatig losse Keltische munten gevonden, maar nooit zoveel tegelijk.

Dat alles duidt er volgens prof. Nico Roymans, deskundige op het gebied van de archeologie van Keltische samenlevingen, op dat de Late IJzertijdsamenlevingen in Zuid-Nederland complexer waren dan we ons tot voor kort realiseerden. Het gaat hier niet om een wereld van louter losse boerderijen en kleine gehuchten. Er was wel degelijk een samenhangende maatschappelijke structuur aanwezig.¹⁹

In januari 2006 werden bij Koningsbosch (oostelijk van Susteren) de restanten van een Keltisch vrouwengraf uit de derde eeuw v.C. gevonden. Roymans spreekt van "een topvondst". De gevonden stukken zijn voor Nederland unieke vondsten. Enerzijds wijzen ze op externe contacten met zuidelijker gelegen kerngebieden van de La Tène-cultuur, met name Bohemen, de Bovenrijnse regio en het Middenrijn- en Moezelgebied. Uit deze regio's zijn voorwerpen gevonden, maar het blijft onduidelijk of deze door handel, geschenkwisseling of immigratie in ons land terechtgekomen zijn. Anderzijds leveren de nieuwe vondsten ook aanwijzingen voor het bestaan van een lokaal bronsatelier in de Midden-Limburgse Maasvallei, dat producten vervaardigde in de Keltische, zogenaamde plastische stijl.²⁰

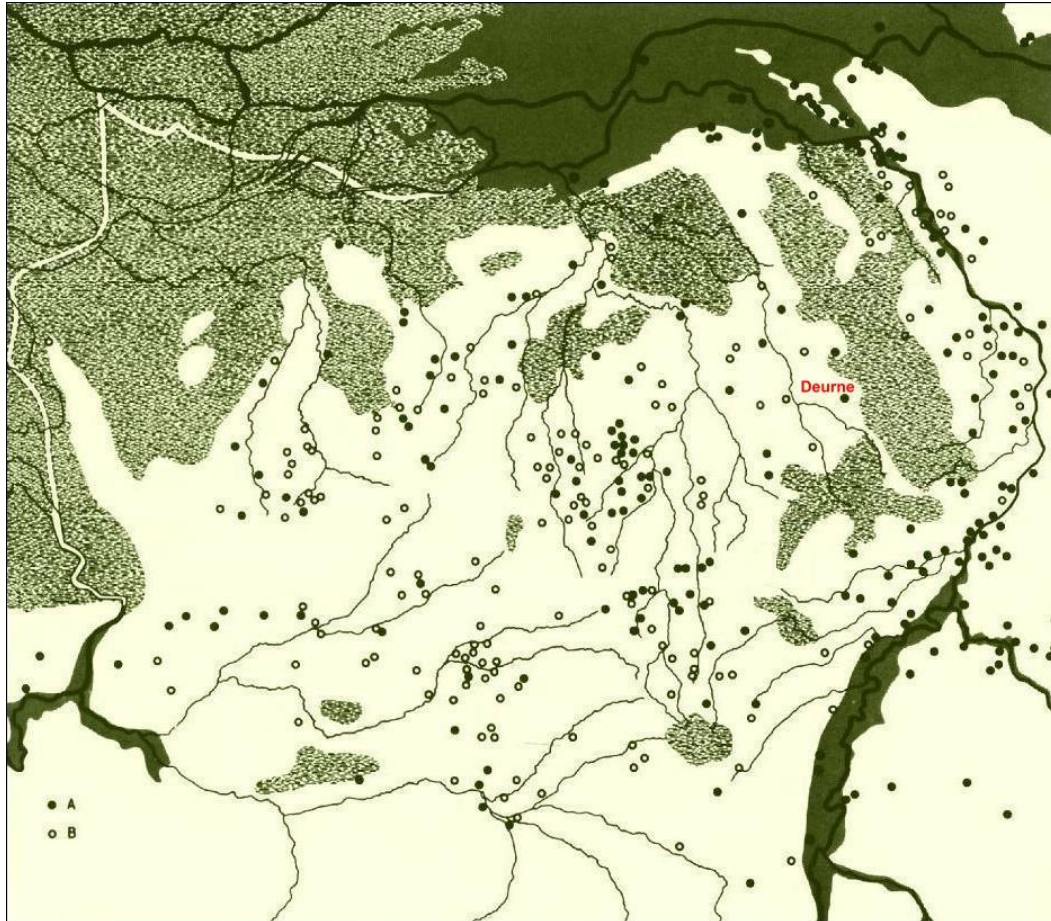
Ter gelegenheid van de tentoonstelling "Het geheim van de Kelten" in Venlo (zomer 2006) verscheen een begeleidende publicatie, gebaseerd op de nieuwste opgravingsresultaten. Daarin wordt het bestaande taboe op de aanwezigheid van Kelten in Zuid-Nederland -zij het met enige voorzichtigheid- definitief doorbroken.²¹

Hun aanwezigheid bleef bovendien bewaard in de naamgeving van hun oude vestigingsplaatsen. Zo is een bewoning door Kelten vrij zeker voor Bakel. Bakel komt al in 714 voor als *Bagoloso*, in 721 als *Baclaos*. De naam *Bagoloso* kan herleid worden tot een oud-Keltisch woord **bago* dat -beuk- betekent en dat we ook terugzien in het Franse *Bagacum*, dat nu *Bavay* heet.²² En ook de *Heittrak* is verklaarbaar vanuit een Keltische naamgeving. Een archaïsche (dus vóór-Germaanse en/of vóór-Keltische) suffixcombinatie is -*akja*-. In het zuidelijke blok (vooral westelijk België en noordelijk Frankrijk) beantwoordt hieraan -*ak*-, dat echter uitlopers heeft tot ver in het noordelijke blok (oostelijk België en het Nederrijn-Maasgebied). Een variatie op het -*akja*-suffix is -*ikja*-, dikwijls voorafgegaan door een -*r*-, zoals in *Heittrak/Heidrik*. De onverschoven vorm -*ak/ik*- mag beschouwd worden als ontleend aan de taal die hier aan het Germaans is voorafgegaan²³, in dit geval het Keltisch. In dit licht is een Keltische bewoning van De Bittel allerm minst opzienbarend. Het is zelfs niet onmogelijk dat *Bittel* -net als het Sallandse *Boetele*- een Germaanse -*lo*-vorming is (lo = bos), gekoppeld aan een Keltische naam, bijvoorbeeld *Boduo* -een oorlogsgodin-. Een aan een godin gewijd bos is een bij de

Kelten veelvuldig voorkomend verschijnsel. Koppeling van Germaanse en Keltische naamdelen komt ook regelmatig voor.

2. De IJzertijdbewoning op de Bottel en de relatie met het urnenveld.

De oudste archeologische bewoningssporen op De Bottel worden gedateerd in de IJzertijd. Die naam is gekoppeld aan het gebruik van ijzeren voorwerpen in het dagelijks leven. Daar dat niet overal tegelijkertijd in zwang kwam, horen bij de IJzertijd verschillende jaartallen, alnaargelang de regio waarover we het hebben. Voor onze streken gaan we er gewoonlijk van uit, dat het ijzer hier rond 800 v. C. in gebruik kwam.²⁴ In die periode was er in Deurne ook bewoning buiten De Bottel.



Afb. 6. Urnenvelden in Zuidoost-Nederland (naar Theuws, 1988)

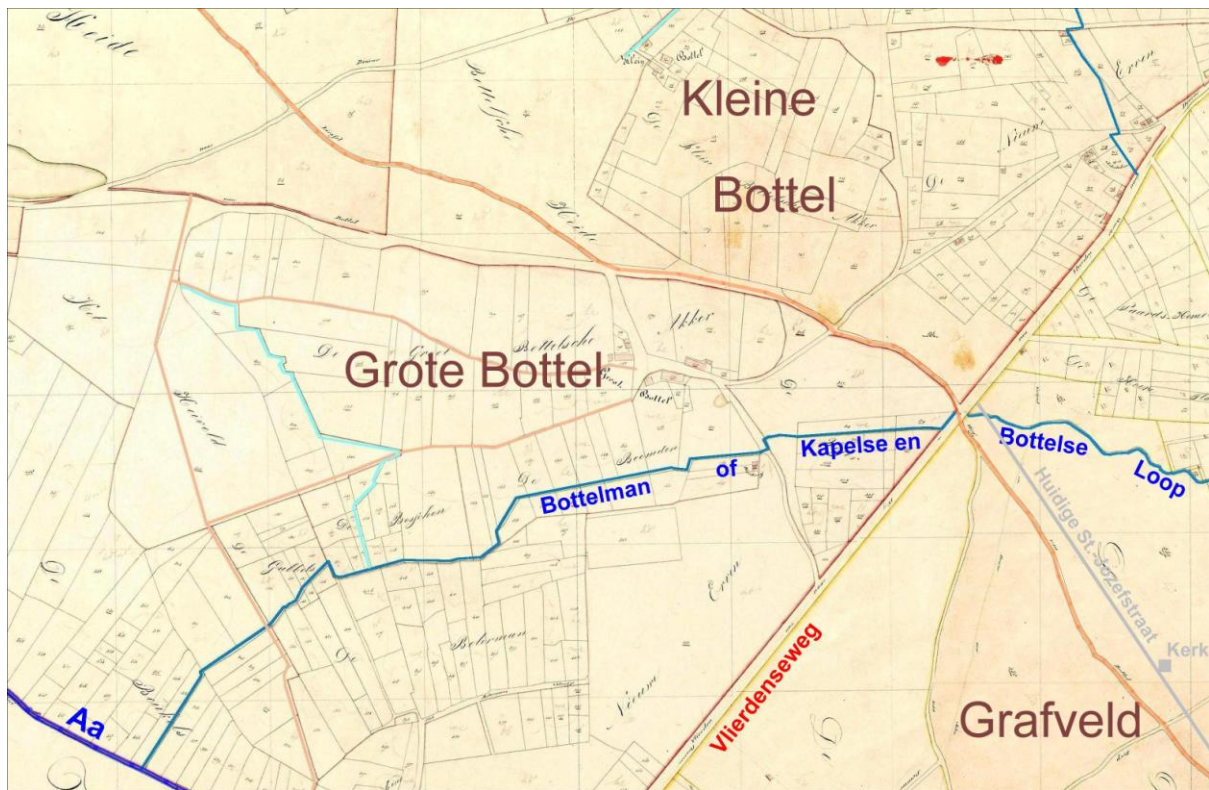
In de St. Jozefparochie werd in 1837 een urnenveld opgegraven.²⁵ In de urnen bevonden zich niet alleen verbrande menselijke resten maar ook grafgiften. Later onderzoek heeft uitgewezen dat er ijzeren voorwerpen bijzaten en zelfs nog uit de daaropvolgende periode toen onze regio onder Romeins bestuur stond.²⁶ Dergelijke urnenvelden uit die periode zijn beslist niet zeldzaam. Bijgaande kaart geeft een overzicht van urnenvelden in onze omgeving.²⁷

Gezien de grafgiften dateren de urnenvelden al van vóór de komst van de Kelten, maar anderzijds weten we dat de Kelten in Vlaanderen van de bestaande grafheuvels gebruik bleven maken om de asresten van overledenen te begraven. In het urnenveld in de St. Jozefparochie kunnen mensen begraven zijn uit de tijd dat hier nog geen Indogermaanse taal werd gesproken, maar evengoed Germaanse of Keltische inwoners van Deurne. We zullen het nooit weten.

Is er contact geweest tussen degenen die hun doden in het urnenveld begroeven en de IJzertijdbewoners van de Bottel? We mogen dat aannemen op grond van de zeer geringe afstand. De kaart van af-

beelding 7 laat zien dat het urnenveld op een kruispunt van oude wegen lag, wat op vele plaatsen het geval was. Wie vanaf De Bottel de richting Liessel-Meijel uitging liep over of langs het grafveld. De afstand is nog geen kilometer.

De nog steeds bestaande veldnamen *Boterman* en *Botermanweg* zijn late overblijfsels van de *Botter-*



Afb. 7 De Bottel, de Bottelman en het Grafveld uit de IJzertijd op de kadasterkaart van 1832.

man uit 1663.²⁸ Gezien de meer voorkomende wisseling tussen de letters *r/l* -zoals bv. *ex parte in Alebroec* (1447)²⁹ waar toch duidelijk de *Arenbroek* bedoeld is en "*een akker aan de Berkstraat, genaamd den Baeckelman*" (1640) die daarna altijd *Bakerman* wordt genoemd, terwijl de familie *Baekermans* herhaaldelijk als *Baeckelmans* wordt geschreven³⁰ - mogen we in de *Botterman* een waterloop zien die vroeger *Bottelman* zal hebben geheten.³¹ Het is daarom niet verrassend dat we hier in 1465 een familienaam *Bottelman* tegenkomen.³²

-Man- is een in Deurne veelvuldig voorkomende aanduiding voor een waterloop, zoals *Bosman*, *Helleman* en andere aantonen. Ook elders komt het vaak voor.³³ De verspreiding van het woord over heel Europa wijst er volgens Krahe op dat *man* ouder moet zijn enige Indo-Europese taal.³⁴ Gekoppeld aan een loop naast De Bottel maakt dat waarschijnlijk dat de Bottelbewoners in de IJzertijd vóór de komst van de Kelten een oudere taal spraken, zoals al eerder door mij betoogd.³⁵

Zoals hiervoor al aangegeven werden volgens Bach de nederzettingsnamen afgeleid van de namen van waterlopen, waarna die beken een geheel of gedeeltelijk andere naam kregen, een verschijnsel dat we in heel Noordwest-Europa kunnen tegenkomen. Men zou daarom kunnen denken dat er eerst een loop *Bottel* was en dat later de woonkern daarnaar genoemd is. Vervolgens zou de naam van de beek zich in *Bottelman* hebben gewijzigd.

Als dat waar is rijzen er dus nieuwe vragen over de betekenis van dat woord *bottel*, want alhoewel het logisch is dat een woonkern een naam draagt die *-huis/hof-* betekent, is dat voor een waterloop minder aannemelijk.

Alle etymologen zijn het erover eens dat juist rivier- en beeknamen tot de oudste van Europa behoren. De Duitse taalkundige Bahlow heeft op dit terrein jarenlang diepgaand onderzoek verricht. Hij wijst op een woordstam *but* met de betekenis *-moeras-*, in het latijn aanwezig als *butina* (kleine lagune of poel) en nog voortlevend in het Zwitserduitse *bütze* (moeras). Talloze plaatsnamen in Duitsland met deze woordstam erin, zoals *Butzstadt*, *Buttstädt*, *Büttelbronn*, *Bittelschieß*, enz. liggen of lagen

oorspronkelijk allemaal in een moerassige omgeving.³⁶ Het zijn juist de kleine dekzandbulten naast die moerassen die bewoning hebben aangetrokken. Bovendien ontsprong de Bottelman ten oosten van de huidige Liesselseweg, waar moerassig terrein aanwijsbaar aanwezig was.³⁷ -Moerasbeek- als letterlijke betekenis van *Bottelman* zou daarom heel goed passen bij het karakter van deze loop.

Als de woonkern oorspronkelijk daarnaar vernoemd is komen we voor de IJzertijd terecht bij zoiets als "bij de moerasbeek". Later komende Germaanse immigranten hebben die naam behouden, omdat die voor hun toevallig een zinnige, zij het ook andere betekenis had, namelijk simpelweg -huis/hof-.

Voor de specifieke kenmerken van de bewoning in de IJzertijd wordt verwezen naar het verslag van de opgravingen op De Bottel. (zie lit.lijst onder Hiddink)

3. De Gallo-Romeinse bewoning in de regio en op De Bottel.

Op De Bottel zijn ook bewoningssporen uit de Romeinse tijd gevonden. Die periode begint voor Nederland met de komst van Julius Caesar naar deze regio, d.w.z. ongeveer 50 v.C. De Rijn vormde hier de noordgrens van het Romeinse Rijk en was versterkt met militaire wachttorens, posten en kampen.



Afb. 8. Nederland in de Romeinse tijd.

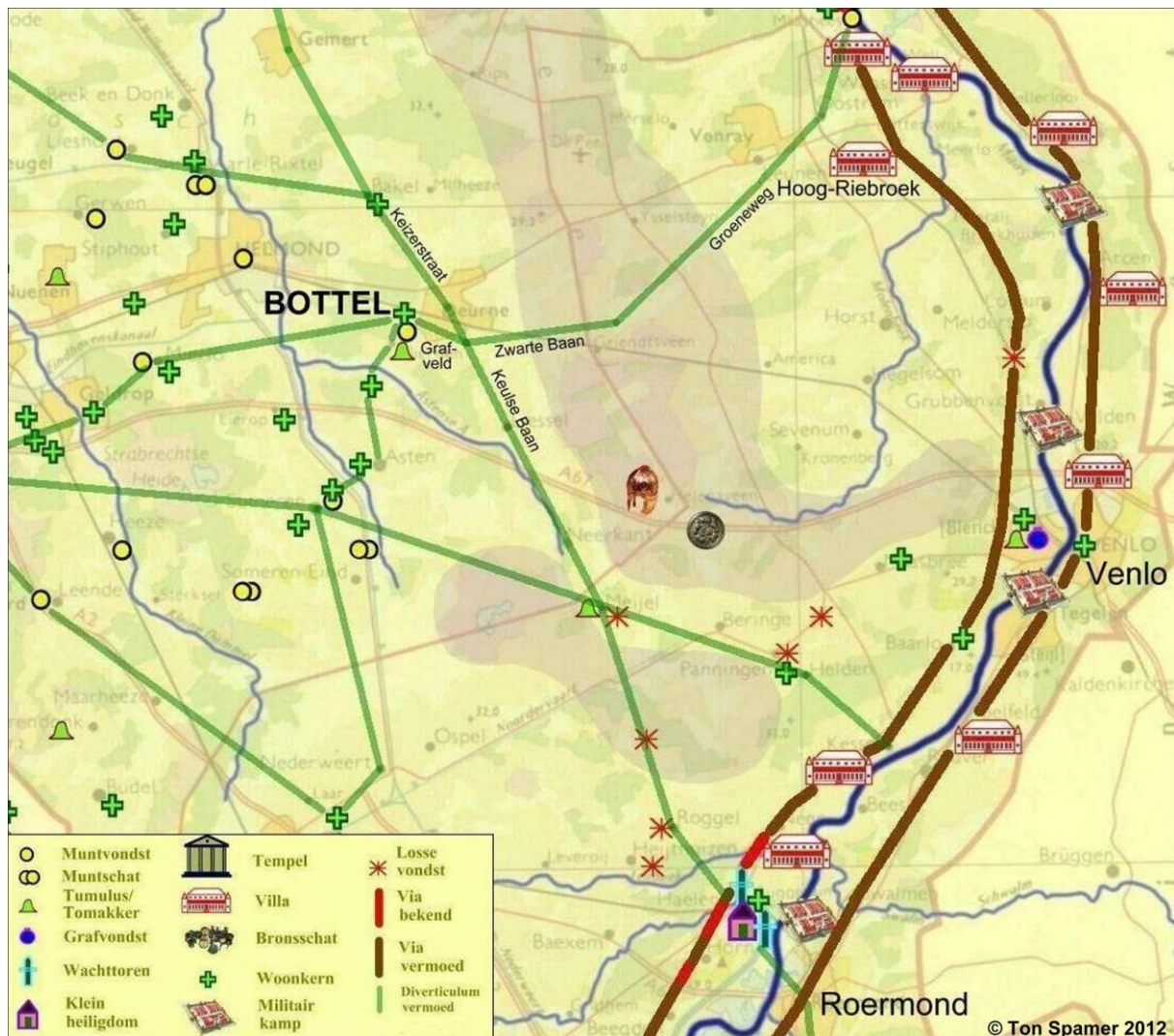
De laatste jaren zijn er -mede onder invloed van het Verdrag van Malta- talloze opgravingen verricht. Ten zuiden van de grote rivieren waren dat er alleen al tientallen. In (Zuid)oost-Brabant en Midden-Limburg zijn daardoor vele vondsten uit de Romeinse tijd aan het licht gekomen. Sporen van Romeinse nederzettingen zijn teruggevonden bij Venray (2002), Venlo (2003), Nederweert (2004), Son (2004), Roermond (2004), Venlo-Zaarderheiken (2004), Aalst (2004)³⁸, Helden (2005)³⁹, Meerhoven⁴⁰ en Gestel (2005)⁴¹, Blerick (2005)⁴², Someren en Eersel (2006)⁴³, Heeswijk-Dinther (2009)⁴⁴, Uden (2010)⁴⁵. In 2005 werd bij Stramproy een Romeinse brug over de Tungelrooise Beek opgegraven. Er werden ook munten gevonden, waaronder een Keltische.⁴⁶

Voor de opgraving in Venlo was belangrijk. De Romeinen hebben rond het begin van onze jaartelling in Venlo een groot handelscentrum gevestigd. Dat blijkt uit archeologische opgravingen langs de Havenkade aldaar. Deze planologische opzet van de bouw werd in ons land tot nog toe alleen in Nijmegen gevonden. Volgens stadsarcheoloog Dolmans hebben de Romeinen in de eerste helft van de eerste eeuw na Christus een handelsknooppunt gevestigd, dat twee belangrijke wegen met elkaar verbond: die van Tongeren en Maastricht naar garnizoensplaats Nijmegen en die van Keulen naar Xanten. Venlo lag op het kruispunt van beide wegen en via een oversteekplaats over de Maas kon men van de ene weg naar de andere oversteken.⁴⁷

Uniek voor Nederland is bovendien de vondst van een ijzeren onderdeel van een Romeinse vaandelstandaard (vexillum) in de Maas bij Roermond. Het stuk zat op een houten stok en vormde een soort kruis met in de top een speer of blad. Aan de dwarsligger werd het vaandel opgehangen. Het is voor het eerst in Nederland dat een dergelijke vaandelstandaard wordt gevonden. Waarschijnlijk is dit vaandel met opzet in de Maas geofferd bij een cultusheilighdom. Het ging tenslotte om een van de meest heilige objecten van het Romeins leger.⁴⁸ Al eerder was er een altaarsteen gevonden gewijd aan de godin Rura, de beschermgodin van het riviertje dat zijn naam aan de stad Roermond gaf.

Het blijkt dat er in de Romeinse tijd levendige bewoning was in onze regio. De grote baan van Traiectum (Utrecht) over Empel met zijn indrukwekkende tempel en Roermond naar Colonia Agrip-

pinæ (Keulen) ging dwars door ons gebied. Zoals afb. 9 laat zien, lagen Bakel, Deurne, Meijel en Roggel aan deze Keulse Baan. Een route uit de Zaligheden via Geldrop verbond De Bottel d.m.v. de voormalige Zwarte Baan en Groeneweg met de Romeinse villa bij Hoog-Riebroek. Het kruispunt van deze wegen lag in het latere Vreekwijk. Volgens Bach zijn Baan, Keizersweg, Koningsweg, Groeneweg en Hogeweg -als het tenminste oude routes betreft- wegen die vaak al in de prehistorie werden gebruikt.⁴⁹



Afb. 9 Romeinse vestigingen, wegen en vondsten in Zuidoost-Brabant en Midden-Limburg.

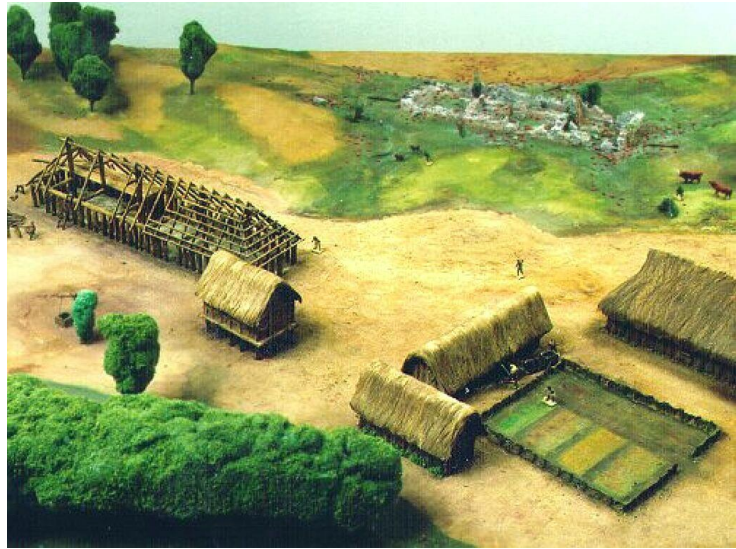
Vlak ten zuiden van De Bottel lag in het huidige Vlierden een grafheuvel waaraan de Romeinse benaming *tumulus* is blijven hangen. De latere *Tomakker* is daar het restant van⁵⁰. Tussen Vlierden en Deurne zijn munten uit de vroege keizertijd gevonden, d.w.z. uit de periode rond 50 n.C. We mogen hieruit concluderen dat De Bottel in de Romeinse tijd een bewoningskern was, van waaruit men verbindingen had met alle richtingen. En in alle richtingen kon men Romeinen of Romeins-inheemse nederzettingen tegenkomen.



In het naburige Hoog-Riebroek, ten zuidoosten van Venray, is in 1994 bij opgravingen voor de aanleg van de A-73 aan het licht gekomen dat daar een Romeinse villa heeft gestaan van het eenvoudige type dat ook bij Maasbracht stond.

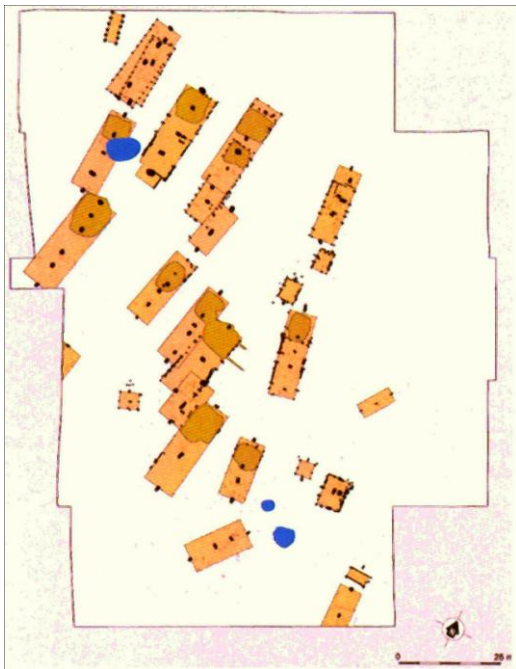
Afb. 10 Romeinse villa bij Maasbracht.⁵¹

Hieruit mogen we niet afleiden dat de bewoners van De Bottel in dezelfde luxe omstandigheden leefden. In zo'n villa leefde een grootgrondbezitter of een hereboer, gewoonlijk in de nabijheid van een *via*, een behoorlijke verharde Romeinse weg. Aan- en afvoer van grondstoffen en producten was zo-
doende veiliggesteld en in geval van nood kon militaire hulp snel ter plaatse zijn. Op De Bottel lag de situatie anders. De routes die daar langs liepen waren weliswaar voor de ingezetenen belangrijk als verbindingen, maar in Romeinse ogen waren het op zijn best *diverticula*, onverharde landwegen. De bebouwing van De Bottel zal meer geleken hebben op wat afbeelding 11 te zien geeft, de inheemse boerderij op Hoogrieboek rond het jaar 250. Van de villa, ten prooi gevallen aan de onrustige toestanden van de periode rond 170, zien we rechtsboven alleen nog de ruïnes van de fundering.



Afb. 11. Bewoning en boerderij in aanbouw bij Hoogrieboek rond 250⁵²

Afb. 12 laat de plattegronden zien van een aantal inheemse boerderijen uit de Romeinse tijd die op De Bottel zijn opgegraven. Karakteristiek zijn de stevige middenstaanders die de nok van het dak dragen. De vierkante waterputten zijn ook bij Hoogrieboek gevonden. Opmerkelijk is de consequente oriëntatie op het noorden.⁵³



Afb. 12. Inheemse boerderijen uit de Romeinse tijd op De Bottel⁵⁴

In de boerderijen leefden mensen en vee onder één dak, waarbij voor de dieren een verdiepte stal was aangebracht, zodat we mogen aannemen dat het systeem van de potstal toen bekend was. De mest werd op gezette tijden uit de stal op de akkers gebracht, iets wat de droge dekzandlagen goed konden gebruiken.

Binnen het terrein van de nederzetting zijn vier ijzerslakken gevonden, waaruit we kunnen concluderen dat ook toen al aan ijzerwinning werd gedaan. Het vele ijzeroer in de bodem van Zuidoost-Brabant leverde daarvoor de grondstof. De verkleuringen in de grond die tijdens de opgravingen zichtbaar werden, toonden aan dat ook op De Bottel ijzerhoudende grond aanwezig was en nog altijd is.

Sommige plattegronden overlappen elkaar. Dat wijst erop dat na afbraak van een boerderij -meestal na een jaar of 30- een nieuwe werd gebouwd vlakbij de plaats waar de oude stond of zelfs gedeeltelijk op die plaats.

Dat wijst op continuïteit van bewoning gedurende minstens 2 generaties. De kleine vierkante gebouwtjes zijn zg. spiekers, voorraadschuren, die op palen waren gebouwd om het graan tegen ongewenste diersoorten te beschermen. Het woord spieker zelf houdt overigens de herinnering aan de Romeinse tijd levendig, want het is ontstaan uit het Latijnse *spicarium*, dat graanschuur betekent, op zijn beurt ontstaan uit *spica* (korenaar). Het Duits heeft het bewaard als *speicher* in de algemene betekenis van voorraadschuur. Of ons woord *spieker* rechtstreeks ontleend is aan het Latijn (dus bijna 2000 jaar oud

is) of aan het Germaanse *speicher* (en dan 'pas' 1500 jaar oud) is nu niet meer uit te maken. Een direct-Romeinse herkomst is echter heel goed mogelijk.

In heel Oost-Brabant en Noord- en Midden-Limburg komt namelijk het toponiem *Speurkt/Speurgt* voor. Het is een Umlautvorm van de bij ons bekende boom die *Spork* heet, ook Vuilboom genaamd. De naam *Speurkt/Speurgt* hebben we in elk geval niet aan enige Germaanse taal ontleend, want in Duitsland heet die boom *Faulbaum*, hetgeen de letterlijke betekenis van het Latijnse *spurcus* is: -vuil-. In Duitsland leidt men de naam trouwens af van *-faulig-* (bedorven, rot) vanwege de geur van de schors. De herinnering aan het Latijnse *spurcus* is daar in de plantkunde zelfs totaal verdwenen. Dat betekent dat wij de naam *Speurkt/Speurgt* rechtsreeks aan het Latijn hebben ontleend. Als dat voor *spork* mogelijk was, was het dat uiteraard ook voor *spieker*.

Waar leefden de bewoners van De Bottel van?

De boerderijen met hun stallen wijzen op veeteelt. We weten dat de Bataven aan de Romeinen huiden moesten leveren. Ook op De Bottel zal men dus koeien hebben gehouden. De nabijheid van het toponiem Bikkels -in 1340 de Bokel geheten- wijst op een beukenbos. Beukennoten waren vroeger een perfect voedsel voor varkens, die men niet in hokken of stallen hield maar vrij in de bossen liet rondlopen. Of dat bos er in de Romeinse tijd ook al lag zou door pollenonderzoek moeten worden bevestigd, maar het is wel aannemelijk. Daarnaast zal men geiten voor kaas en melk en schapen voor de wol hebben gehouden.



Afb. 13. Ruilhandel tussen Romeinen en inheemse bewoners.

Er waren misschien ganzen, want we weten dat het Romeinse leger levering van vette exemplaren eiste. Er was een geit en bij de rijke boer een paard. Koeien leverden vlees en melk. Net als varkens en paarden waren ze één-derde kleiner dan tegenwoordig en werden ze niet vetgemest.

Met de komst van de Romeinen worden deze dieren opgefokt tot vleesdieren, het voedsel van de legioensoldaten. Of de Nederlandse onderdanen van de Romeinen vlees aten wordt tegenwoordig betwist. De Canadese antropologe Gill-Robinson stelde onlangs na onderzoek van vijf veenlijken uit de IJzertijd vast dat de prehistorische mensen in Noord-Duitsland "ongebruikelijk zelden" dierlijk proteïne tot zich namen. Ze nuttigden hoogstens af en toen een konijntje.⁵⁵ Anderzijds gaat Pauli ervan uit, dat de relatief grote lichaamslengte van de Franken alleen te verklaren is door het eten van veel vlees.⁵⁶ Mogelijk diende het vee ook als betalingsmiddel aan de overheerser of werd het gewoon aan ze verkocht. Afb. 13 geeft een indruk van het handelsverkeer tussen de inheemse inwoners en Romeinse opkopers onder het toezicht van een aantal soldaten.

Als men vooral vegetarisch leefde moet akkerbouw dus het voornaamste middel van bestaan zijn geweest. De zaden die gevonden zijn stammen van gerst en pluimgierst en gebruiksplanten als braam,

framboos, hazelnoot, vlierbes, kroosjes, vlas en dille.⁵⁷ Stikstofminnende planten wijzen op tuinen die flink bemest werden.⁵⁸

Afb. 14 Brabants platteland in de Romeinse tijd.⁵⁹

Alhoewel ze in onze regio (nog) niet zijn gevonden kennen we uit deze tijd de zg. Celtic Fields, complexen van vele kleine omwalde akkertjes, elk ongeveer 20 x 40 m., die in heel Noordwest-Europa op de zandgronden zijn gevonden. In Boshoven bij Riethoven zijn er ook aangetroffen. Zeer recent onderzoek in de Belgische

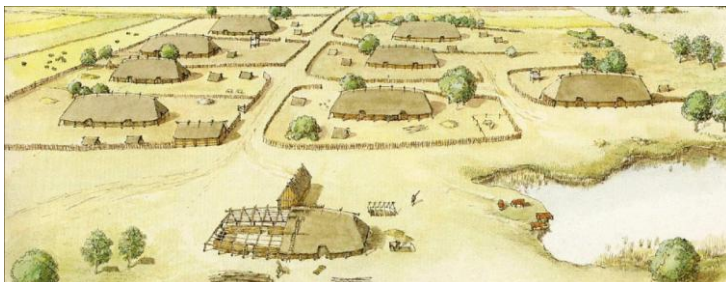


Kempen heeft Celtic Fields aangetoond bij Kaulille, Overpelt, Lindel en Kleine Brogel.⁶⁰ De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek heeft in Drente en op de Veluwe projecten opgezet om ze te conserveren. De naam dateert uit 1923 toen Engelse onderzoekers meenden dat die akkertjes typisch Keltisch waren, wat achteraf onjuist bleek te zijn.

Ze zijn in gebruik geweest van ca. 1100 v.C. tot ca. 200 n.C. Onderzoek heeft uitgewezen dat er in de eindfase intensief is gemest en dat er vooral rogge op is verbouwd, het product dat in later eeuwen volop in Deurne is gekweekt.⁶¹ De belasting aan de abdij Echternach uit het Deurnese domein werd 1000 jaar later uitgedrukt in mudden rogge per jaar! Voor de bemesting dienden de potstallen zoals die ook op De Bottel zijn gevonden.

De komst der Franken en de relatie met Echternach.

In 721 verschijnt Deurne dan eindelijk zwart op wit op het historisch toneel. Uit dat jaar dateert de oorkonde waarin de Frankische grootgrondbezitter Herelaef schenkingen doet aan zijn kerk in Bakel. Die kerk had hij kort daarvoor zelf gebouwd. De schenking omvatte in Bakel 3 horige (onvrije) boeren, in Vlierden één horige boer en in Deurne *"één horige boer, met alles wat erbij hoort en met hun horigengoed, zowel woningen als hoeven, akkers weiden, beemden, bossen, wateren en waterlopen, roerend en onroerend goed met de overige inkomsten aldaar die betrekking op de bovengenoemde plaats"*.

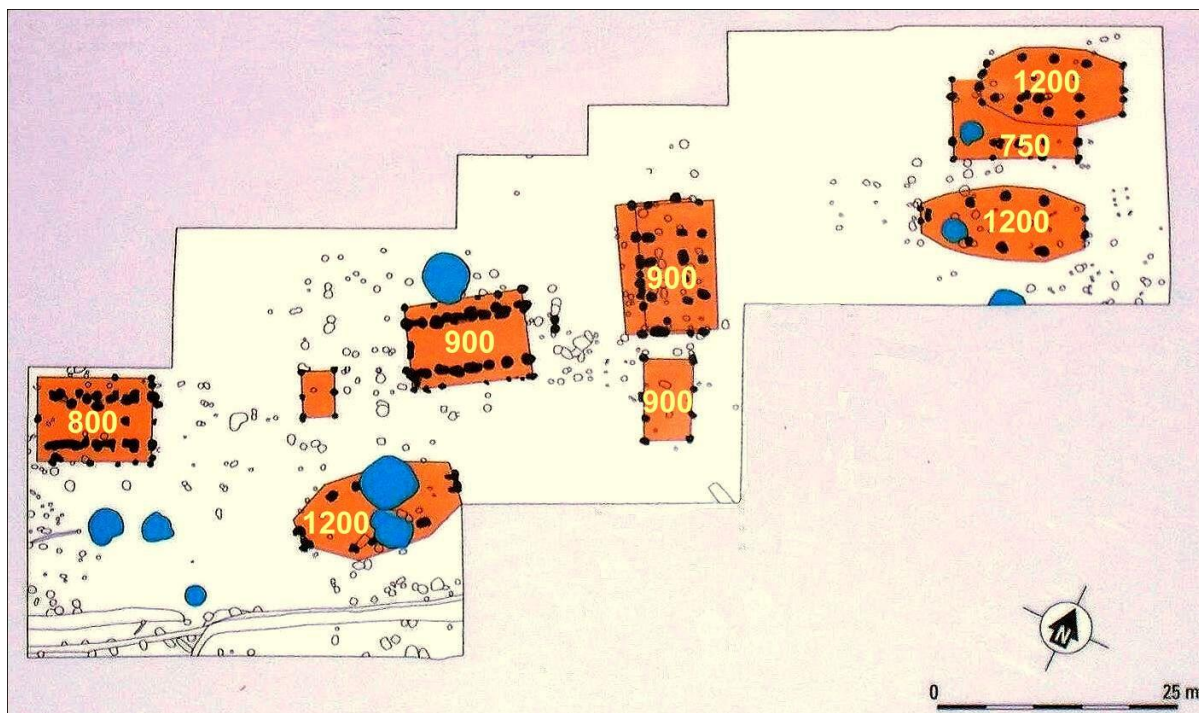


Afb. 15. Kootwijkerzand rond het jaar 750.

In tegenstelling tot wat wel eens gedacht wordt schenkt Herelaef echter niet heel Deurne weg! Hij schenkt iets weg dat *"in Durninum"*, dus *"in Deurne"* ligt. Er bestond dus een leefgemeenschap Deurne die groter was dan de loutere schenking. Het moet een dorp zijn geweest dat toch al enige tijd bestond.

De reconstructietekening van Kootwijkerzand⁶² laat een dorp op de Veluwe in ca. 750 zien waarmee Deurne goed vergeleken kan worden. Elke boerderij staat op haar eigen omheinde erf.

Dat Deurne moet toch minstens in zijn omgeving bekend zijn geweest, want anders zou in de schenkingsoorkonde wel een nadere aanduiding zijn opgenomen. Waar lag dat dorp en wie woonden daar? Was dat "Deurne" qua grootte gelijk aan het latere Echternachse domein, de 17e-eeuwse heerlijkheid of de huidige gemeente? We weten het niet, maar waarschijnlijk is het niet. Wat we weten van dorpen uit de 8e eeuw wijst op een gemeenschap van hoogstens een tiental boerderijen.



Afb. 16. Boerderijtypen op De Bottel tussen 750 en 1250.⁶³

Daar leefden in elk geval ook vrije boeren, want de legers van Karel de Grote bestonden rond 800 uit louter vrije Franken. Naast die vrije boeren woonden er onvrije. Die waren (onder-)horig aan een grootgrondbezitter of klooster. Hun eigenaar kon ze -met bezit en al- wegschenken of verkopen. Ze waren verplicht naast hun eigen grond ook de grond van hun eigenaar te bewerken. Grond waarvan de eigenaar zelf de producten consumeerde heette het vroongoed. Dat kon verspreid over zijn bezittingen liggen.

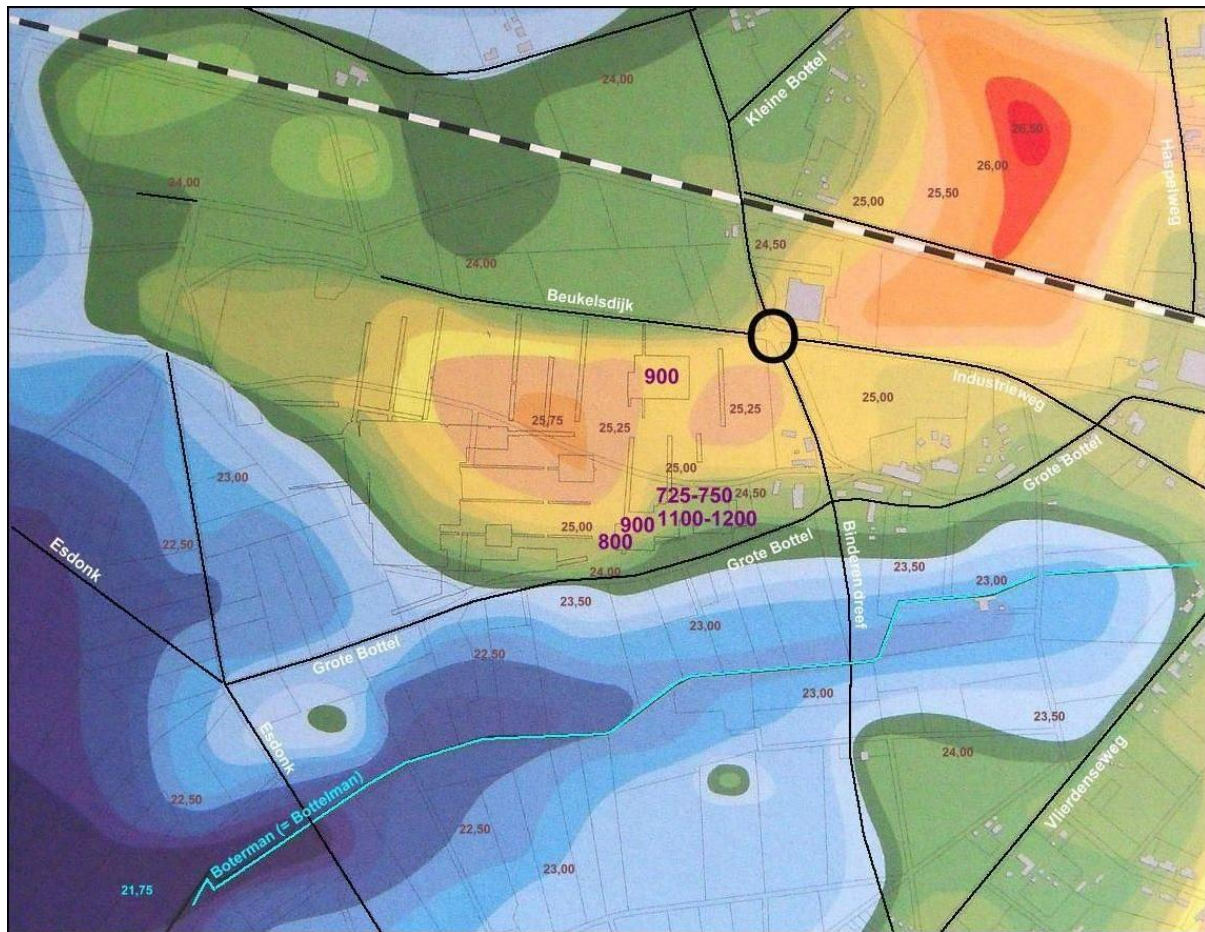
Als De Bottel voor het eerst in de geschreven documenten opduikt zijn we al 500 jaar verder. In 1246 schenkt Maria van Brabant, keizerin-weduwe van het Duitse Rijk en oudste dochter van hertog Hendrik I van Brabant (1165-1235) haar bezit op De Bottel aan het pas door haar gestichte klooster Binderen in Helmond. Ze schonk echter niet de hele Bottel weg, want een ander deel leidde in de eeuwen daarna een geheel eigen leven.

Cijns was een bedrag dat men betaalde aan de (vroegere) eigenaar als afkoopsom voor rechten die hij op die grond had. Het cijnsbedrag stond vast en werd eeuwenlang nooit verhoogd. Het bleef echter wel eeuwenlang aan dat stuk grond gekoppeld! Werd die grond verkocht, dan werd de cijns meeverkocht aan de nieuwe eigenaar. Het klooster Binderen bleef tot 1795 cijns aan Echternach betalen. Terugredenerende zou men dan kunnen concluderen dat als Echternach al in 1340 cijns hief op De Bottel, de abdij daar zeer oude bezitsrechten had. Op dát deel van De Bottel kunnen horige boeren geleefd hebben, maar voorzover De Bottel geen Echternachs bezit was kunnen er heel goed vrije boeren gewoond hebben.

Er bleek bij de opgravingen een opmerkelijke overeenkomst in bewoning tijdens de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen. De Romeinse nederzetting lag op de rand van de dekzandrug. De meeste middeleeuwse bebouwing bevond zich eveneens op de flank van de dekzandrug. Eén van de Karolinische boerderijen lag op een relatief hoog deel van het terrein.

De huidige theorie gaat van het standpunt uit dat de vroegste middeleeuwse bewoning boven de dekzandruggen lag en pas na 1100 verhuisde naar de lager gelegen flanken van de beekdalen. Oorzaak

zou zijn dat het klimaat toen droger werd en men de waterhuishouding beter kon regelen. Uit de opgraving op De Bottel blijkt dat dus dáár in elk geval niet op te gaan. In de Vroege Middeleeuwen vond bewoning op De Bottel zowel boven het akkerplateau als diep op de flank plaats.



Afb. 17. De middeleeuwse bewoning aangegeven met jaartallen.⁶⁴ De ondergrond is de hoogtekkaart op basis van de archeologische opmeting. Het huidige wegennet is aangegeven met zwarte lijnen.

Dankzij de opgraving weten we ook het nodige over wat de boeren op De Bottel verbouwden. Aan het licht kwamen zaden van rogge, haver, gerst, vlas, huttenhut, paardenboon (klein soort tuinboon), selderij, hazelnoot, braam, kroosje.⁶⁵ Verder werden veel graanresten gevonden: gerst, haver, rogge. De haverkorrels mogelijk van gewone haver (*Avena sativa*) of van ruwe haver, evene (*Avena strigosa*). Evene is pas met zekerheid in 1399 als zelfstandig cultuurgewas aanwijsbaar, dus zal hier wel gewone haver zijn verbouwd. Als gebruiksplanten kwamen nog selderij en vlas voor.⁶⁶

De archeologen deden daarnaast een opzienbarende ontdekking. Tussen de zaden op de vroegere akkerbodem vond men de Ratelaar. De aanwezigheid van Ratelaar (*Rhinantus*) temidden van akkeronkruiden wijst op gebruik van stalmest voor het op peil houden van de vruchtbaarheid van de akkers. Ratelaar komt nl. van nature in vochtige hooilanden voor. Via de mest kwam de Ratelaar op de akker terecht. Onderzoek in Den Bosch wees uit dat bemesting met stalmest in de Meierij met zekerheid



pas vanaf het laatste kwartaal in de 13e eeuw werd toegepast. In Deurne gebeurde dat dus al in de Karolingische tijd!⁶⁷

Er was in Deurne nog een tweede belangrijke vondst. Op het terrein waar in 2000 een bronzen kam van ongeveer 10 cm. lengte gevonden is (zie afb. 3) trof de vinder ook een kleine cirkelvormige mantelspeld aan met een kruis erin.

Afb. 18. Mantelspeld uit ca. 780, gevonden aan de Kerkeindseweg.

Deze soort mantelspelden wordt gevonden worden in een gebied dat loopt van de Elbe tot de Seine. Een grote concentratie is in de Betuwe gevonden en er is ook een vondst uit Zuidoost-Brabant bekend.⁶⁸ De speld zou dus heel goed uit hetzelfde gebied als de kam kunnen komen. Tenslotte komen de paardengraven van de Germanen uit de Merovingische tijd (ca. 500 - ca. 750) ook voor van Elbe tot Somme, met eveneens vondsten in Nederland.⁶⁹ Met andere woorden: het is geenszins onmogelijk dat mensen van Alemannische of Elbgermaanse afkomst in deze streken zijn verzeild. Anderzijds kan zo'n voorwerp ook gewoon door Franken zijn meegebracht.

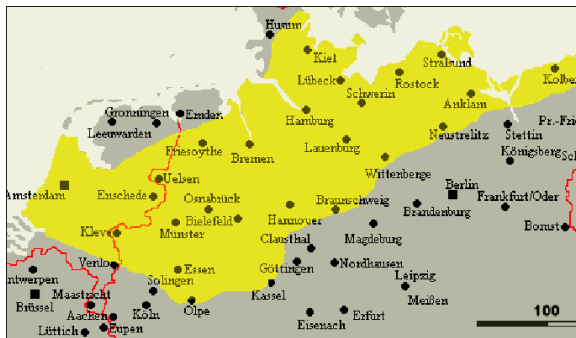
Opgravingen zowel in Nederland als in Duitsland kunnen ons intussen een aardig beeld geven van de woon en leefomstandigheden van de Bottelbewoners uit Herelaefs tijd. Afb. 19 geeft daarvan een impressie die gebaseerd is op wetenschappelijke gegevens⁷⁰.



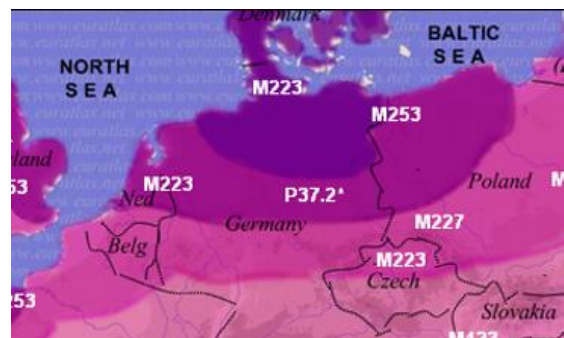
Afb. 19. Dorpsscene uit de Merovingische Tijd (tot ca. 750)

Wat opvalt zijn bijvoorbeeld de afscheidingen en muurdelen van gevlochten wilgentenen. Die zijn zigzagsgewijs langs stokken 'gewonden', waarvan ons woord 'wand' afkomstig is. Het woord -muur- is van Romeinse herkomst. Het boerderijtype is dat van het -hallenhuis-. Van oorsprong is het een langgestrekt, driebeukig gebouw met de deel in het midden en de stallen aan weerszijden. Uit het hallenhuis ontwikkelde zich pas in de 19^e eeuw de langgevelboerderij, die voornamelijk in Noord-Brabant en de aangrenzende delen van Limburg en België voorkomt. Typisch voor het hallenhuis is het ankerbalkgebint. De boerderijen waren ooit allemaal met stro of riet gedekt en hadden lemen vakwerkwanden.

Dit type boerderij kwam in Duitsland tot oostelijk van de Elbe voor. Dat versterkt de gedachte aan de mogelijkheid van vroege Elbgermaanse invloed in oostelijk Brabant. Het wordt daar 'Fachhallenhaus' henoemd, waarbij -fach- niet slaat op de vakwerkbouw van de muren, maar op het -vak-, de ruimte tussen twee gebinten, gewoonlijk 2½ meter. De bouw met gebinten -hoe meer gebinten hoe langer de boerderij- is uit het middeleeuwse Oost-Brabant goed bekend. Uit archiefstukken weten we, dat nog in de 17^e eeuw in Deurne erfgenamen een of meer 'gebonten' van een boerderij konden erven.



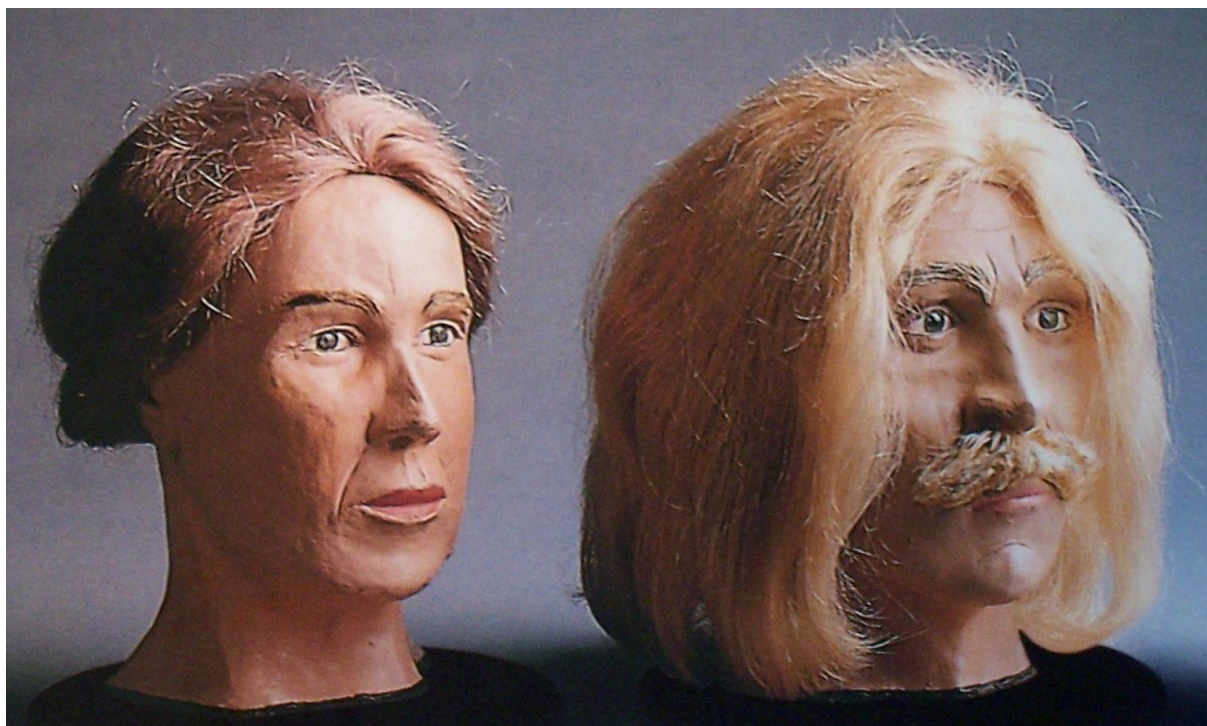
Afb. 20. Verspreidingsgebied hallenhuis.



Afb. 21. verspreidingsgebied M253 en M223

Wanneer we het verspreidingsgebied van het 'Fachhallenhaus' (afb. 20) vergelijken met het verspreidingsgebied van de groep M223 en de daaraan nauw verwante groep M253 - onderdelen van de Haplogroep I⁷¹ (afb. 21)- dan mag worden aangenomen dat de mantelspeld en vooral de kam, het hallenhuis en de naam 'bottel' < 'büttel' aanwijzingen zijn voor een Elbgermaanse herkomst van de Bottelbewoners in de Vroege Middeleeuwen. Mogelijk geldt dat voor alle Frankische inwoners van Deurne in de 8^e eeuw.

Van dergelijke Franken is de moderne forensische techniek zelfs in staat een beeld te leveren.⁷²



Afb. 22. Vrouw en man uit ca. 650 (reconstructie)

Zekerheid zullen we nooit hebben, maar er is niets op tegen om ons de Deurnese tijdgenoten van Herlaef zó voor te stellen. Wetenschappelijk zijn er geen argumenten tegen.

Noten.

¹ "De plaggendekken in Breda zijn zelden dikker dan 50 cm. Toch is er duidelijk sprake van uitgebreide akkercomplexen. In Breda zijn ze door Karel Leenders volledig in kaart gebracht aan de hand van historisch kaartmateriaal en ingedeeld in gesloten en open akkercomplexen en daarvan losstaand bolle akkers. Met name de open akkers herbergen meestal een rijk archeologisch bodemarchief." Mail van de archeologe drs. R. Berkvens aan Ir. L. Keunen en de auteur, d.d. 10 januari 2006.

² Zie Hiddink, *passim*.

³ Gysseling, 1960, onder het lemma *-goor-*.

⁴ Zie:

<http://www.archis.nl/noaa/content/nieuwe-content/hst18/H18.3.5.xml.asp?bc=balk1-4-18-18&type=balk1&parent=4-18>

⁵ Alle voorbeelden in deze alinea uit Spamer, Toponiemen Deurne 1300-1900.

⁶ Bach, 1954, 369/370

⁷ Een suffix is een achtervoegsel, een prefix een voorvoegsel.

⁸ Gysseling, 1960, 1111/1112.

⁹ Uitgebreide eMail-Correspondentie met auteur, voorjaar 2006.

¹⁰ Kluge, 2002, onder het lemma *-bude-*.

¹¹ Bemmann, Jan & Hans-Ulrich Voß, Anmerkungen zur Körpergrabsitte in den Regionen zwischen Rhein und Oder vom 1. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts n. Chr., In: A. Faber/P. Fasold/M. Struck/M. Witteyer (Hrsg.), Körpergräber des 1.-3. Jahrhunderts in der Römischen Welt. Internationales Kolloquium Frankfurt am Main 19.-20. November 2004, 16.

¹² Andree, 77/78, wilde hieruit concluderen dat *büttel* was voorbehouden aan zuiver Saksische nederzettingen. Dit past geheel in de nationalistische toon van zijn overigens uitstekende werk. Zijn theorie zou voor de Bottel en de Deurnese bewoningsgeschiedenis echter vergaande gevolgen hebben gehad. Moderne taalkundigen delen die visie niet.

¹³ Wikipedia-Duitsland (<http://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCttel>) onder het lemma *-büttel-*.

¹⁴ DRW, onder het lemma *-bodal-*.

¹⁵ Camps, 1979, Oork. nr. 8.

¹⁶ Een nuttig overzicht van de literatuur tot 2000 bij Toorians, 2000, 141-145.

¹⁷ Van den Broeke, 1997.

¹⁸ Toorians, 2000, 91-109.

¹⁹ ROB/Archis, 3-06-2005

²⁰ Sticht. Ned. Archeol., 23-01-2006

²¹ Verhart, met name pag. 54.

²² Carnoy, 1957, 27-46.

²³ Gysseling, 1969, 11.

²⁴ ARNB.

²⁵ Spamer, 2002, 13/14

²⁶ Rapportage ROB. Vriendelijke zending van dr. W. Verwers, dd. 8-08-1999.

²⁷ Roymans, 1991, 13.

²⁸ Maatboek 1663, Oud Administratief Archief Gemeente Deurne, Inv. nr. XXV/30 (nieuw 1015)

²⁹ Cijnsregister Helmond.

³⁰ Oud Rechterlijk Archief Gemeente Deurne, over de jaren 1640-1643 herhaaldelijk.

³¹ "De L en de R zijn de enige buitenbeentjes van het alfabet en kunnen verwisseld worden, maar geven dan een andere ook goede aanduiding". In: <http://www.taalsleutel.nl/pages/alfabet.htm>

³² Bossche Protocollen, R1234, Deurne folio 98v, 1-7-1465

³³ Schönfeld, 1951, 13; Bach, 1953, onder het lemma *-man-*; Schönfeld, 1955, onder het lemma *-man-*. Spamer, 2010 (b) *passim*.

³⁴ Krahe, 1977, 85.

³⁵ Spamer, 1998, 11/12.

³⁶ Bahlow, onder het lemma *-Buttlar-*.

³⁷ Spamer, 2010 (a), o.a. onder het lemma *-IJzeren Paal-*.

³⁸ Spamer, 2004, *passim*.

³⁹ Nieuwsbank Overheid, 17-03-2005.

⁴⁰ Eindhovens Dagblad, 3-08-2005

⁴¹ Brabants Dagblad, 23-09-2005

-
- ⁴² Dagblad de Limburgs, 19 oktober 2005
- ⁴³ Eindhovens Dagblad, 23-05-2006
- ⁴⁴ <http://www.kennislink.nl/publicaties/graven-naar-een-romeins-verleden>
- ⁴⁵ <http://uden.kliknieuws.nl/nieuws/89253/romeins-gebouw-ontdekt-bij-opgraving>
- ⁴⁶ Sticht. Ned. Archeol., 30-11-2005
- ⁴⁷ De Stem, 18-09-2003
- ⁴⁸ Sticht. Ned. Archeol., 24-03-2006
- ⁴⁹ Bach, 1953, 419.
- ⁵⁰ De talloze tom-, tomp, toemp- enz.-akkers in België leverden bij opgravingen allemaal Romeinse vondsten op. Ook Nuenen kent een Tomakker, Meijel een Tommerveld.
- ⁵¹ Stoepker, 26 (Ingekleurd, TSp.)
- ⁵² Stoepker, 28/29
- ⁵³ Presentatie Vestigia d.d.
- ⁵⁴ Hiddink, 88
- ⁵⁵ Archeonet, 4-04-2006
- ⁵⁶ Pauli, 995.
- ⁵⁷ Hiddink, 195
- ⁵⁸ Hiddink, 197
- ⁵⁹ Naar Kelvin Wilson (2009) op <http://www.museumkempenland.nl/exposities/archief/?id=67>
- ⁶⁰ Cremers, 12
- ⁶¹ Website Archis (http://www.archis.nl/content/nieuwe-content/P_CF-00.xml.asp?bc=balk1-5-7-1)
- ⁶² <http://www.let.vu.nl/nl/nieuws-agenda/agenda/2011/jan-mrt/index.asp>
- ⁶³ Hiddink, passim.
- ⁶⁴ Hiddink, 37 in combinatie met kaartbijlage 3.
- ⁶⁵ Hiddink, 211.
- ⁶⁶ Hiddink, 199/200.
- ⁶⁷ Hiddink, 201.
- ⁶⁸ KK, 240.
- ⁶⁹ FK, 209.
- ⁷⁰ Geisler, 771.
- ⁷¹ Een Haplogroep is een bevolkingsgroep met eenzelfde afstammingslijn op basis van mitochondriaal DNA.
- ⁷² Pauli, 995.

LITERATUUR.

- AK = Alamannen-Kat. Archäologisches Landesmuseum Baden-Württemberg. (Hrsg.), Die Alamannen. Stuttgart, 1997
- Andree, Richard Braunschweiger Volkskunde. Braunschweig, 1901.
- ARNB Archeologisch Repertorium Noord-Brabant. Werken met Brabantse bronnen 4. 's-Hertogenbosch 1997.
- Arnoldussen, Stijn De drie eeuwen na Willibrord. Middeleeuwse bewoning te Bakel-Achter de Molen. In: Brabants Heem, jrg. 58, nr. 1, 2006, 1-14.
- Bach, A. Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 1. Heidelberg, 1953.
- Bach, A. Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 2. Heidelberg, 1954.
- Bahlow, Hans Deutschlands geographische Namenwelt. Frankfurt/Main, 1965.
- Broeke, P.v.d. Lezing "Zuid-Nederland: Kelten of Germanen?" op 25 jan 1997.
- Camps, H.P.H. Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Dl. 1, De Meijerij van 's - Hertogenbosch. 's-Gravenhage, 1979.
- Carnoy, A. Origines des noms des communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux). Louvain, 1948 (I), 1949 (II).
- Carnoy, A. De beuk. Een toponymisch-taalkundige studie. In: Naamkunde, 1957.
- Creemers, G. e.a. Laseraltimetrie en de kartering van Celtic Fields in de Belgische Kempen: mogelijkheden en toekomstperspectieven. In: Relicta 7 (2011), 11-36.
- DDD Docudata Deurne. Systematische verzameling van documenten betreffende Deurne, bijeengebracht door P. Koolen, Deurne. Laatste versie 2006.

DRW	Deutsches Rechtswörterbuch. Wörterbuch der älteren deutschen Rechtssprache. Online: http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/
FK = Franken-Kat.	Wieczorek, A, e.a. (Hrsg.), Die Franken. Wegbereiter Europas 5. bis 8. Jahrhundert. Katalog-Handbuch. Mainz, 1997. 2 Dln.
Geisler, H.	Haus und Hof der Franken. In: FK, II, 768-773.
Gysseling, M..	Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). z.p. (Leuven), 1960.
Gysseling, M.	Nederzettingenamen in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland. In: Taalgrens en kolonisatie. Uitgavenreeks van het Instituut voor Naamkunde te Leuven, IV, 1969.
Hendrikx, J.	De ontginning van Nederland. Het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland. Utrecht, 1998.
Hiddink, H.	Archeologisch onderzoek op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne. Bewoning uit de Steentijd, IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege en Volle Middeleeuwen op de Groot Bottelsche Akker bij Deurne. Archeologisch Centrum Vrije Universiteit Amsterdam 2008 (ZAR 33)
Hofman, R. e.a. (red.)	Kelten in Nederland. Utrecht, 2000.
Juten, G.C.	Jan van Berlaer, heer van Helmond. In: Taxandria, 1933, 287-309.
KK = Karolinger-Kat.	Stiegemann, Chr. & M. Wemhoff (Hrsg.), Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Beiträge zum katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Mainz, 1999.
Kluge,	Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 2002.
Krahe, H..	Alteuropäische Flußnamen. 1950. In: Probleme der Namenforschung im deutschsprachigen Raum. Hrg. von H. Steger. Darmstadt, 1977., 39-97.
Lamarcq, D. e.a.	De taakgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen. Leuven, 1996.
Laur, Wolfgang	Die Ortsnamen in Schleswig, mit Einschluß der nordelbischen Teile von Groß-Hamburg und der Vierlande. - Schleswig: Schloß Gottorf, 1960.
PWB	Plaats- en waternamen. Hun betekenis voor de bestudering van het landschap (met gebruikmaking van het dictaat van D.P. Blok.) Directie Bos- en Landschapsbouw. Utrecht, 1991. Verbeterd en geautoriseerd door prof. dr. D.P. Blok in 1989 en 1991.
Pauli, J.	Ergebnisse der Anthropologie. In: AK, II, 994/995.
Roymans, N. e.a.,	Images of the past. Studies on ancient societies in North-Western Europe. Amsterdam, 1991.
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort.
Schönfeld, M.	Minstroom, Minnewater. In: Naamkunde, 1951, 11-14.
Schönfeld, M.	Nederlandse waternamen. Amsterdam, 1955.
Spamer, A.P.G.	Deurne en de Peel in Brons- en IJzertijd. Deurne, 1998.
Spamer, Ton	Dochter van Echternach. De parochie Deurne tot 1800. In: De Sint Willibrorduskerk belicht. Deurne, 2002, 13-61.
Spamer, Ton	Vaste grond onder de voeten. Archeologische vondsten ca. 500 v.C. - ca. 1200 n.C. Deurne, 2004.
Spamer, Ton (a)	Een karretje op den zandweg reed..... Deurnese toponiemen uit de periode 721 - 1900. Deurne, 2010.
Spamer, Ton (b)	Mond < man; Hel < hel. Het hellegat in Deurne en de oorsprong van de naam Helmond. Een historisch/geografische en toponymische studie. Deurne, 2010.
Spamer, Ton	Zuidoost-Brabants Toponymisch Glossarium. (In voorbereiding).
Stoepker, H. (red.)	De weg terug. Archeologische ontdekkingen langs de A-73 bij Venray. Amersfoort/Abcoude, 1997.
Toorians, Laurant (red.)	Kelten en de Nederlanden van prehistorie tot heden. Leuven, 1998.